

## Klebelsberg és a magyar hajósok szórványoktatása

A Kárpát-medence magyarságának nemzetmegtartó törekvései<sup>1</sup> korszakonként mindig nagy szellemi és anyagi erőket mozgattak meg. Ezek a törekvések gyakran kapcsolódnak olyan személységekhez, akik felelős elkötelezettséggel szolgálták a magyarság érdekeit. A magyar kultúra fenntartásában elvülhetetlen érdemeket szerző gróf Klebelsberg Kunó életműve mindig nyújt máig ható érdemi tanulságokat. A magyar közösség, közelebbről a dunai magyar hajósok kisebbsége, de fontos közössége is ilyen volt, amelynek megerősítésében gróf Klebelsberg Kunónak is szerepe volt.

Az ezredfordulós megemlékezések (1896) után tovább szerveződő magyar államiság egyre inkább szembesült a nemzetiségek arányának növekedésével, a különböző indíttatású nemzetiségi mozgalmak befolyásával. Választott témánk szempontjából különösen érzékelhető volt ez Magyarország déli határainál mivel az itt élő magyar ajkú lakosság magyar nyelvű iskoláztatása, közművelődési lehetősége és állampolgári jogai nem vagy csak korlátozott mértékben voltak biztosítva<sup>2</sup>. A magyarság nem volt túlsúlyban, de a magyar népesség fokozatos növekedése 1880 és 1910 között jóval meghaladta a nem magyar nyelvűek növekményét (55,3% magyar: 13% egyéb). Ez körülbelül 3,5 milliónyi népességet jelent. A növekmény a természetes szaporodásból, az alacsonyabb kivándorlási veszteségből és az asszimilációs nyereségből adódott. Ezekben az években erősödött fel a magyarok bevándorlása Horvát-Szlavóniába. Míg 1880-ban 4147 fő, 1910-ben már 105 958 főnyi magyar ajkú lakost tartottak nyilván ezen a területen. Már az 1900. évi népszámlálás felhívta a figyelmet a szlavóniai magyarság jelentősen növekvő számára, akik nem tudták az iskoláztatásukat és a katolikus magyarok vallásgyakorlását megoldani. Erre a helyzetre és a magyar primátus fenntartására volt válasz a Julián Egyesület megalakulása 1904. április 16-án, a Nemzeti Múzeumban.

A mozgalom megindítása és az egyesület létrehozása – politikai okok és etnikai körülmények miatt – komoly előkészítő munkát és konspirációs feladatokat jelentett<sup>3</sup>. A gróf Széchenyi Béla kezdeményezésére alakított Julián Iskola Egyesület Budapesten alakult meg 1904. április 16-án (1944-ig működött). Alapszabályait 1904. május. 4-én hagyták jóvá. Célja volt, hogy Bosznia-Hercegovina (kb. 8-12 ezer) magyar népessége és Horvát-Szlavónia magyar népessége szórványtelepülései (kb. 200 ezer) s a magyar vasutasok, folyami hajósok és gyermekeik nemzeti, társadalmi és művelődési gondozására, gazdasági támogatására mozgalmat tartson fenn. Az egyesület 1904 és 1918 között a Délvidéken igyekezett a magyar iskolarendszert kiépíteni. Az akcióban 3 iskolai ágazat működött (a) vasúti (MÁV-) iskolák, (b) református felekezeti iskolák, (c) katolikus felekezeti iskolák jelentős állami támogatással.

Az első két iskolarendszer már 1904 előtt is működött, a magyar tannyelvű katolikus iskolák felállítását azonban a horvát katolikus egyház akadályozta, mondván, hogy a katolikusok

---

<sup>1</sup> Gulyás László (2012) Küzdelem a Kárpát-medencéért. Regionalizáció és etnoregionalizmus avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon 1690-1914. Szeged. Kárpátia Stúdió.

<sup>2</sup> Szondi Ildikó (2005) Nemzetiségi demográfiai viszonyok a déli szláv országokban, különös tekintettel a magyarság adataira. Doktori értekezés. Szegedi Tudományegyetem. Állam- és Jogtudományi Kar. Statisztikai- és Demográfiai Tanszék.

<sup>3</sup> Sipos Anna Magdolna (2008.) Népkönyvtárak telepítésével a magyarságmentés érdekében Magyar Könyvszemle. 124. évf. 1.

járjanak a horvát katolikus iskolákba, melyek fel tudják szívni a magyar katolikus tanköteleseket is. Így az egyesület révén főleg a római katolikus gyermekek számára létesültek iskolák, de az előzők fejlesztésében, felügyeletében is jelentős szerepet vállalt.

### **A vasúti (MÁV) iskolák**

A magyar korona országaiban Baross Gábor vasútépítő programjának köszönhetően 1890-1913 között a vasúti vonalak hossza duplájára nőtt (21 798 km). Ezen belül Horvátországban, főleg a tengerrel való összeköttetés (Fiume) megteremtése miatt jóval több vasútvonal épült, mint Szerbiában vagy Romániában. A vasút fokozatos államosítása megkövetelte a vasútirányítás egységes nyelvét, amely a magyar volt. Ezt Horvátországban is törvény rendelte el, a horvát képviselők állandó ellenzése mellett, mely később a horvát-magyar ellentétek egyik állandó tárgya lett. Ez volt a politikai háttere a magyar vasúti iskolák működtetésének és további fejlesztésének is. 1890 és 1909 között 12 ilyen iskola létesült, és 8 további engedélyeztetését kérték a báni kormánytól. Az iskolákban 3174 tanuló tanult, de ennek csak 64,7%-ka volt magyar, 78,4% a római katolikus, és csak 49% volt vasutas szülők gyermeke. A nem magyar anyanyelvű, nem MÁV-alkalmazott szülők gyermekeinek jelentős számaránya kiváltotta a horvát sajtó és közvélemény nemtetszését. Az iskolák 4 km-es körzethatárának be nem tartása is vita tárgyát képezte. 1907-re az ügy már a horvát Szábor napirendjére is felkerült, és tovább szította az indulatokat. A hosszas viták eredménye kompromisszum lett, melyet aztán a valóságban nem tartottak be. Mivel a magyar gyermekeket egyre több helyen be sem fogadták a horvát vagy szerb iskolákba, a Julián egyesület saját költségén iskolákat építtetett és tartott fenn, tanítókat szerződtetett, együttműködve a MÁV iskoláival.

Az iskolák alapítását a kijelölt falu magyarságának kérelmével küldték el a báni hatóságnak. A Belovár-Kőrös, Pozsega, Verőce és Szerém vármegyei magyar iskolákba elsősorban magyar anyanyelvű gyermekeket vettek fel, de németek is szép számmal iratkoztak be. Bosznia-Hercegovinát, ahol 1878 óta tartózkodtak ideiglenesen a Monarchia megszálló csapatai, 1908-ban annektálták és a Monarchia alkotmányos rendjét vezették be. Az ide települő vagy már itt élő magyarság számára 1909 után a Boszniában alapított iskolák a mohamedánok között is népszerűek voltak. Az 1913/14. tanévben pl. a 989 tanulóból 566 magyar, 423 bosnyák volt<sup>4</sup>. Az 1913/14-es tanévben Horvátország-szerbe 75 Julián-iskola működött, 144 tanítóval és közel 8 ezer tanulóval<sup>5</sup>. Az egyesület oltalma alatt működtek a MÁV-iskolavárak is, fénykorukban 158 tanítóval és 5338 tanulóval. A délvidéki magyarságot évente (átlag 15-20 ezer példányban kiadott) ingyenes képes magyar naptárral látták el.

### **A dunai magyar hajósnép gondozása**

A dunai hajózást az I. osztrák császári és királyi Duna Gőzhajózási Részvénytársaság (IDGT) uralta<sup>6</sup>. A DGT magas tarifái, a magyar érdekeket figyelembe nem vevő politikája a közvéleményt évtizedek óta foglalkoztatta. Baross Gábor többször is megkísérelte a társaságot üzleti politikájának módosítására, de sorozatosan kudarcot vallott. Baross Gábor színrelépésétől, 1883-tól, illetve 1886-ban kereskedelmi- és közlekedésügyi miniszterré történt kinevezésétől

<sup>4</sup> Makkai Béla (1995) Magyar szórványgondozás Bosznia-Hercegovinában Regio. Kisebbség, politika, társadalom. 6. évf. 3. sz.

<sup>5</sup> Uri Ferenc (2009) A Julián Egyesület története Szerémségben. In.: A magyar tudomány napja a Délvidéken. Idézi Hetzmann Róbert (2014)

<sup>6</sup> Huszár Zoltán (2007) Integrációs kísérlet a Duna-medencében a 19. század végétől a második világháború kezdetéig. Az Első Dunagőzhajózási Társaság (DGT/DDSG) története, pécsi bányászata, különös tekintettel a Társaság pécsi szociális és oktatási infrastruktúrájára. Pécs. Doktori értekezés.

új fejezet kezdődött a magyar közlekedési politikában, ami a vasútfejlesztés mellett a hajózás szempontjából is kedvező változásokat hozott. Megkezdődött a magyar tengeri kikötő, Fiume korszerűsítése, 1886-ban újra indult a Felső Duna, majd 1890-ben a Vaskapu szabályozása. Baross 1888-ban megteremtette a Magyar Államvasutak Hajózási Vállalatát, hogy „a MÁV síneit a vízen is meghosszabbítva” az ország közforgalmi igényeit a vízi úton is legalább részben kielégítse. Ez a hajózás az 1893-as évben 12 gőzhajóval és 40 uszályal 166 ezer utast, 1200 vagon sertést és közel 2 millió q árut szállított. Hosszas előkészítő munka után megszületett az 1894. évi XXXVI. törvénycikk, a magyar folyam- és tengerhajózási részvénytársaság alakításáról és állami segélyezéséről. Az új hajózási vállalat és az állam viszonyát, a társaság magyar érdekekből adódó kötelezettségeit meghatározó törvény alapján került sor a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság (MFTR) alapító közgyűlésére 1895. január 24-én. A vállalat alapítást 10 millió forint alaptőkével (fele részvény, fele elsőbbségi kötvény) a Magyar Általános Hitelbank és a Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Bank finanszírozta. A társaság részére a 20 évre kötött államszerződés évi 400.000 forint állami támogatást biztosított. A MFTR átvette a MÁV hajóit, fokozatosan megszerezte számos kisebb vállalat – közöttük az 1865-ben alapított Győri Gőzhajózási Társaság – járműveit és gyors ütemben építtetett új hajókat is, főleg Újpesten. A társaság egymás után indította be járatait, tevékenységét rövidesen az egész Dunára és hajózható mellékfolyóira kiterjesztette, komoly konkurenciát támasztva a DGT-nek. A MFTR. hajói 1895 és 1917 között éves átlagban 595 ezer utast és 557 ezer tonna árut szállítottak. 1918-ban 38 személyszállító és 54 áruszállító gőzhajóval, valamint 389 uszályal és két tankuszályal rendelkezett.

### **A „hajóstanfolyamok”**

Az önálló dunai magyar hajózás létrejötté egyben a hajózó személyzet, a kikötők lakossága növekedését is magával hozta. A hajósok többnyire a hajókon, uszályokon vagy külön vontatott lakóhajókon éltek és vitték magukkal családjukat. Ez csak az első világháború után, az 1930-as évekre szűnt meg. A Dunán, Tiszán és Száván (1900-ban 19.261 fő, közülük kb.90%-nyi volt a magyar) élt, akiket hajózási időszakban el lehetett érni, de a telelőkbe húzódott hajókon élők elérése nehéz volt. Ezeknek gyermekei – amint az egyik emlékező írja – „úgy nőttek fel, mint a folyó menti vadvirág”. A hajósnépesség, a Dunán és mellékfolyóin közlekedő uszályhajókon élők oktatásának hiányára először az Országos Hajósszövetség figyelmeztetett. Kezdeményezte a Duna mellett fekvő kikötőkben a gyermekek számára tanfolyamok tartását. Ilyen tanfolyamokat tartottak Pozsonyban, Komáromban, Esztergomban, Budapesten, Baján, Szegeden, Titelen, Szolnokon. Nem volt megoldva a tanfolyamtartás az idegen területeken: a bajor, az osztrák, a szerb és a bolgár partokon. Ezt Klebelsberg javaslatára a Julián Egyesület keretében valósították meg. A Szövetség megkereste a Julián Egyesületet, és segítségével 1909-től téli iskolai tanfolyamot szerveztek a belgrádi vasúti hídhöz közel fekvő téli hajótelepen, Zimony- Cigányszigeten. Az első iskolai tanfolyam 1910 januárjában indult: egy gabonaszállító uszály belsejét alakították át tanteremmé. A tanfolyamokon a gyermekek írást, olvasást, számolást és egyéb, az életformájukkal kapcsolatos fontos ismereteket tanultak, és emellett gondoskodtak a hajósnép hitéleti gondozásáról. A felnőttek számára esti tanfolyamokat szerveztek, szabad előadásokat rendeztek, vasárnapi felolvasásokat és istentiszteleteket tartottak. 1912/13 telén Titelben, Zimonyban, Passauban, Bécsben, Komáromban, Újpesten, Óbu-

dán és Orsován is szerveztek téli tanfolyamokat, amelyeken összesen 456 felnőtt és 216 gyermek vett részt<sup>7</sup>. Az Egyesület Zimony-Cigányszigeten és Orsován rendes állandó elemi iskolát tartott fenn<sup>8</sup>. Ugyancsak a Julián-egyesület gondoskodott a vasárnapi istentiszteletek mellett megfelelő olvasmányokról is. Az egyesület mozgó könyvesládákat készítettett, a 20-30 kötetnyi könyvből összeválogatott gyűjtemények egyik uszályról a másikra vándoroltak, ha kiolvasták őket<sup>9</sup>.

### **Klebelsberg távozása**

Klebelsberg 1914 januárjában közoktatásügyi adminisztratív államtitkárrá nevezték ki. Új hivatalára tekintettel lemondott Julián-egyesületben viselt tisztségéről. Távozása sokakat érintett.

Az Eszéken megjelenő Szlavóniai Magyar Újság 1914. január 11-i száma nagy cikkel búcsúztatja. Ebből kitűnik, hogy az ügyvezető elnök, Klebelsberg mennyire a háttérben tudott maradni. „Ez a név csak most került a nyilvánosság elé, abból az alkalomból, hogy a király közoktatásügyi államtitkárrá nevezte ki. A szlavóniai magyarság is talán most hallja először e sorok útján ezt a nevet, pedig e név viselője volt a Julián-egyesületnek egyik megteremtője és annak tíz esztendőn keresztül ügyvezető igazgatója...” továbbá „Ebben a tülekedő világban, vásári zajban valóban nem tudjuk, mit csodáljunk benne jobban: végtelen szerénységét vagy csodás munkabírást, fanatikus lelkesedését vagy szeretetét az elveszendő magyarság iránt?” A cikk kiemeli törhetetlen hitét a magyarság jövőjében. „Minden gondolata, minden érzése a nagy célt szolgálta: iskolái révén felemelni a szétszórt, az idegen tengerben már-már elmerülő magyarságot. Csakis ilyen fajszeretettel, ilyen szervező erővel, a diplomáciai tudomány minden eszközével, kiváló tehetséggel lehetett korlátolt eszközökkel a mai eredményt elérni”. Emlegeti példátlan szuggesztív erejét is, amelynek nem lehetett ellenállni.

Felvetődött a gondolat, hogy Klebelsberg nevére alapítványt gyűjtenek, amelynek kamataiból minden évben egy-egy beteg Julián-tanítót lehetne segélyezni. A gyűjtés hatalmas lendülettel folyt; pl. a maroknyi, szegény sorsú szarajevói magyarok néhány nap alatt több száz koronát hoztak össze. S érkeztek a levelek a szlavóniai magyarok lapjának szerkesztőségébe, amelyek Klebelsberg eget ostromló hitét, mindenkit a saját példájával munkára serkentő ügybuzgalmát, az ügyek céltudatos, biztos kezű vezetését emlegetik. Klebelsberg Julián-egyesületi szereplése előrevetítette későbbi kultúra mentő munkáját.

Bucsuztak tőle a magyar hajósok is, hisz „ők voltak az árva magyarok között is a legárvábbak, amíg Klebelsberg figyelme rájuk nem irányult. Szétszóródottságukban, szinte nomád életükben leginkább ki voltak téve a magyargyűlölő erők nyomásának és csábításainak. Klebelsberg magyarságmentő műve azonban még vándorútjukon is elérte őket. Most ez a legelhagyottabb réteg eljött hálát mondani a téli iskolákért, a naptárakért, az ötletes vándorkönyvládákért<sup>10</sup>.

<sup>7</sup> Petri Pál (1937) A Julián-egyesület története. Budapest. 31–32.

<sup>8</sup> Huszti József (1942) Gróf Klebelsberg Kunó életműve. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest. 60.

<sup>9</sup> Huszti József (1942) Gróf Klebelsberg Kunó életműve. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest. 49. , Sipos Anna Magdolna (2008.) Népkönyvtárak telepítésével a magyarságmentés érdekében Magyar Könyvszemle, 124. évf. 1. sz.

<sup>10</sup> Huszti József (1942) 62.

Ma, a nemzet egységéért, kultúrája megőrzéséért folytatott munkában a hajdani Julián Egyesület munkája példa<sup>11</sup> arra, „amikor az anyaország gondoskodik ’elveszett gyermekeiről.’ Viharos XXI. századunk elején, amikor azt tapasztaljuk, hogy a magyar nyelvterület egyre nagyobb része válik szórvánnyá, nem ártana ezt a régi hagyományt újra feleleveníteni”<sup>12</sup>.

Megemlékezésünk a felelős tisztelet szellemében emlékeztet a klebelsbergi szellemiség követésére, a magyarság mindig szükséges kulturális összefogásának minden eszközzel történő gondozására.

---

<sup>11</sup> Bernics Ferenc (1994) A Julián akció (Egy. magyarságmentő egyesület. tevékenysége Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában és a jelen, 1904-1992) Pécs, Baranya Megyei Könyvtár 1994. 178. p. (Pannónia Könyvek)

<sup>12</sup> *Hetzmann Róbert (2014) A Julián Egyesület időszerűsége. Magyar Patrioták Közössége.*  
<http://www.magyarpatriotak.hu/a-julian-egyesulet-idoszerusege/>